

32 **Mbo-onderwijs**
theatertechniek:
voortdurend
verandering

36 **Veiliger**
werken
dankzij
 cursus

PLUS: Drie studenten
over hun
opleiding
en ambitie

OPLEIDINGEN

GROEI EN AANPASSING VAN MBO-OPLEIDINGEN

Zijn we er al?

Als *selfmade* technicus zag Bastiaan Schoof de komst van mbo-opleidingen voor theater-techniek. Als docent Licht op een mbo-opleiding ziet hij beleidswijzigingen en bezuinigingen. 'Wil je de professionalisering van het vakgebied vervolmaken, dan is kennisuitwisseling op vakniveau tussen docenten van de verschillende opleidingen noodzakelijk' | DOOR: BASTIAAN SCHOOF |

'Wil je misschien twee weken helpen in het nieuwe Universiteitstheater.' Dat vroeg een vriendin in 1989 tijdens mijn studie aan de Heao in Groningen. Dat wilde ik wel. Het werden meer dan twee weken. Een jaar later werd ik gevraagd als technicus voor een Finse studentenvoorstelling op het theaterfestival van de kunstacademie in Groningen. Weer een jaar later was ik aan het werk als technicus voor het Noord Nederlands Toneel (NNT).

Veel technici zijn ooit op een dergelijke manier begonnen. Als vrijwilliger, of op een andere manier het vak ingestroomd. Bijvoorbeeld vanuit de 'banenpool' voor werklozen, als student, vanuit de vervangende dienstplicht of via een theater in een kraakpand. Van scholing was nauwelijks sprake, iedereen deed het beste wat hij kon. Het vak leerde je tijdens het werken wel. Er waren voldoende enthousiaste leermeesters die je van alles wilden bijbrengen. Net zoals ik die destijds ook had in het Universiteitstheater.

In vacatures wordt standaard gevraagd om een PET-diploma

Structuur

Mijn eerste kennismaking met een opleiding op dit gebied was in 1992 met de SOTT: de Stichting Opleiding Theater Techniek. Een collega van het NNT deed deze opleiding en vertelde over de opdrachten en de docenten die hij had. Wat goed, zo'n opleiding met aan de werkelijkheid grenzende opdrachten en ook nog met allemaal docenten uit het vakgebied. Ik vond het jammer dat ik deze opleiding niet kon doen. Je had er een vast dienstverband voor nodig. Dat

had ik niet, ik studeerde nog, inmiddels op de universiteit. Het vak heb ik op eigen kracht geleerd, door veel tijd te investeren, veel uit te proberen

en het gewoon te doen. Tijdens tournees viel mij op dat de mores per schouwburg nogal verschilden. De ene schouwburg deed het op de ene manier, een andere op een andere manier. Allebei weer niet te vergelijken met wat er gebeurde op evenementen en evenementenlocaties of de manier waarop facilitaire bedrijven het deden. Soms kwam ik han-

PAUL ROMKES

Paul Romkes (25)

Opleiding Techniek en Theater (HBO) Theaterschool, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten

Wat trok je aan in deze studie?

Ik heb hiervoor de vierjarige opleiding Podium- en evenemententechniek niveau 4 gevolgd aan het Friesland College. Tijdens een stage bij de Stadsschouwburg Groningen werd ik geraakt door het lichtontwerp van een voorstelling. Dat wilde ik leren: ontwerpen. Hier zou ik leren om zelf na te denken, in plaats van de 'u vraagt wij draaien' mentaliteit van het MBO.

*'Voor het vak Licht waren
geen boeken beschikbaar'*

© JAN BRINKMAN

dige oplossingen tegen die me voor de hele sector nuttig leken. Natuurlijk zag ik dat de aard van het werk overal ongeveer gelijk was, maar ik zag weinig structuur in werkwijzen. Als iedereen iets op zijn eigen wijze doet en kennis niet structureel wordt overgedragen, dan wordt het vak nooit een echt vak. Zeker niet als je weet hoe eigenwijs theatertechnici kunnen zijn.

Praktijk

Deze gedachte was voor mij de motivatie om in 2003 te solliciteren bij het Grafisch Lyceum Amsterdam, dat nu Mediacollege Amsterdam heet. Samen met het Grafisch Lyceum Rotterdam was dat één van de eerste mbo-opleidingen voor theatertechniek. Dit leek mij dé manier om bij te dragen aan de professionaliteit van het vak, door het structureel overdragen van kennis.

De opleiding stond in de kinderschoenen. Voor het vak 'Licht' dat ik ging geven waren geen boeken op mbo-niveau beschikbaar. Evenmin voor de andere praktijkvakken Geluid en Decor. Het lesplan was niet veel meer dan een rooster met daarin de verschillende vakken en

onderwerpen. Maar er was voldoende apparatuur en bijna alle docenten kwamen uit het vakgebied. Docenten werden alleen didactisch bijgeschoold. Er was uitvoerig contact met het werkveld. Veel gastdocenten. Van verhuurbedrijven

Hoe kijk je terug op je studiekeuze?

Heel goed. Ik heb veel geleerd en heb mijn netwerk flink uitgebreid. Ik dacht wel dat ik nu al zou kunnen ontwerpen, maar ik zie nu pas wat ik allemaal nog niet weet.

Kreeg je de mogelijkheid je te specialiseren?

Ik heb me gespecialiseerd in licht. Toch leer je aan de Theaterschool ook niet écht ontwerpen, maar vooral belichten – een ontwerp omzetten. Ook heel goed, daar leer je veel van.

Meest inspirerende moment tijdens de studie?

De stages. Na twee jaar theorie mochten we eindelijk 'theatermaken', dat was als opnieuw verliefd worden op hetzelfde meisje. Ik liep stage

bij Reier Pos, daar kreeg ik de kans om zelf een lichtontwerp te maken wat hij later naast het zijne heeft gelegd en met mij besprak. Heel leerzaam!

Wat zijn je plannen voor het komende jaar?

Ik ga aan de slag als freelancer. Deze zomer bij de Salzburger Festspiele voor video-ondersteuning. In het najaar assisteer ik scenograaf Ascon de Nijs bij twee producties. De opdrachten komen nu vanzelf op mijn pad.

Wat doe je over tien jaar?

Dan ben ik autonoom lichtontwerper.

konden we apparatuur lenen of tegen kostprijs gebruiken. Voor de stages bestonden er goede contacten met theaters en gezelschappen. Praktijkkennis werd hier structureel overgedragen.

Je werd opgeleid tot een allround technicus. In drie jaar leerde je de basis, niet alleen op school, maar ook in de twee lange stages. Degenen die het allroundniveau niet aankonden, mochten het tweede jaar al uitstromen als ‘medewerker podium- en evenemententechnicus’. Sommige opleidingen boden dit niveau 2 zelfs apart aan.

Een paar jaar later kwam er een vierjarige variant bij. Dit was het niveau waarmee je je kon specialiseren in licht, geluid of toneeltechniek (nu Podium & Rigging). Deze specialisaties waren opgezet om beter in te spelen op wat men dacht dat de

markt, het werkveld, nodig had: goed gespecialiseerde technici. Op het mbo was er vanaf dat moment de keuze tussen een opleiding als medewerker in twee jaar, een allround opleiding van drie jaar of een specialisatie van vier jaar. De interesse voor dit soort opleidingen groeide sterk.

Naast de vakscholen als het Grafisch Lyceum Rotterdam en het Mediacollege Amsterdam gingen daarom ook ROC's deze opleidingen aanbieden. Er was immers veel aanbod van studenten. Van Groningen (Noorderpoort) tot Bergen op Zoom (Zoomvliet College) en Heerlen (Arcus College) is er nu een opleiding Podium- en Evenemententechniek (PET). In totaal zijn er 16 PET-opleidingen, hun stagiairs kom je tegen bij festivals, theaters en facilitaire bedrijven. In vacatures voor theatertechnici wordt standaard gevraagd om een PET-diploma. Voor de student is het een goede introductie in het werkveld. Je leert de basis waarmee je je kunt redden. De opleidingen hebben een plek verworven in de techniekwereld. Het vak lijkt hiermee geprofessionaliseerd, maar zijn we er al?

Verkorting

Het onderwijs is voortdurend in een staat van verandering.

Dat is ook daadwerkelijk mijn ervaring sinds ik docent ben. Afhankelijk van de minister, de politiek, worden keuzes gemaakt en wordt beleid gewijzigd. Zo zijn het afgelopen schooljaar alle niveau 4 opleidingen Podium- en Evenemententechniek teruggebracht van vier naar drie jaar als gevolg van een bezuinigingsmaatregel uit 2012. Om het verloren leerjaar te compenseren, moeten er nu in een jaar 1000 lesuren worden gemaakt in plaats van 850. Wat er ondertussen gebeurt met de niveau 3 opleiding, die ook drie jaar duurt, is aan de scholen. De vraag is daarbij: waarom zou je als student een allround opleiding doen, die even

lang duurt, maar een lager niveau oplevert? Naast de specialisatie vormt ook het lagere niveau van het schriftelijk examen Nederlands, Engels en Wiskunde een verschil met ni-

veau 4. Kun je deze opleiding dan in twee jaar aanbieden? Dat zou dan ook een waardevermindering inhouden van het niveau 3 diploma ten opzichte van de jaren daarvoor. Ik denk dat de markt behoefte heeft aan goed opgeleide allround technici.

Maar je kunt je ook afvragen of je iemand tot specialist kunt opleiden in drie in plaats van vier jaar. Bij het Mediacollege, bijvoorbeeld, verdwijnt er door de verkorting van de opleidingsduur één van de stages. Dat betekent minder praktijkervaring. En de praktijk blijft toch dé plek om het geleerde uit te proberen, kennis te testen en vlieguren op te doen. Op een school kun je de echte druk van deadlines en publiek in de zaal lastig nabootsen. Maar scholen hebben hierin niet zo veel keuze. Langere stages in de eerdere jaren zijn niet toegestaan.

Keuzedelen

Dan is er nog een andere ontwikkeling: de minister heeft bedacht dat op iedere mbo-opleiding twintig procent van de lesstof een keuze moet zijn. Zodat de scholen zich regionaal kunnen aanpassen aan de markt en zich van elkaar kunnen onderscheiden. Op zich een goed idee. Maar deze

Met welke ontwikkelingen ga je als docent mee en hoe doe je dat met beperkte middelen?

RICARDO BREMER

Ricardo Bremer (23)

Podium- en
evenemententechniek
Licht
(MBO – BOL, niveau 4)
Grafisch Lyceum
Rotterdam

Wat trok je aan in deze studie?

Ik was gecharmeerd van de lichtbeelden op grote events. Vroeger deed ik weleens het licht van een *drive-in* discotheek. Ik had al een tweejarige opleiding Werktuigbouw & Metaal achter de rug. Daar kon ik alleen productioneel werk mee doen. Wat ik nu op een podium doe is dat soms ook, maar dan wel een stuk gevarieerder.

'In de vierjarige variant kun je je specialiseren in licht, geluid of toneeltechniek.'

© JAN BRINKMAN

keuze wordt apart geëxamineerd en het moet gaan om onderwerpen buiten de lesstof, die al is vastgesteld voor deze opleidingen.

De PET-opleidingen zijn nu bezig keuzedelen te ontwikkelen. Dit gebeurt ofwel in de OSAT, het overlegorgaan voor de PET-opleidingen en het werkveld, of het gebeurt door de opleidingen zelfstandig. Iedere opleiding kan zelf een keuzedeel bedenken. Onderwerpen voor keuzedelen zijn: doorstroom naar het hbo, live beeld, rigging in de theatertechniek, technisch tekenen, ICT voor evenementen en ga maar door. Dit zijn stuk voor stuk nuttige en interessante onderwerpen, waar vaak deels al aandacht aan werd besteed in de huidige opleidingen. Maar als dit structureel een vijfde van de lestijd gaat innemen, gaat dat ten koste van de tijd om de basis van het vak aan te leren. De opleidingen moeten niet alleen dezelfde vakman of -vrouw opleiden in minder tijd, maar moeten van deze tijd ook twintig procent andere, aanverwante, onderwerpen doceren. Het aanpassen van de lesprogramma's betekent voor de docenten een forse inspanning, die ten koste gaat van de tijd die ze nodig hebben om over hun vak na te denken. Want ook de technologische ontwikkelingen in het vak gaan door en die moeten worden bijgehouden.

Tussen docenten van verschillende opleidingen is weinig tot geen contact over de praktijkvakken. Mijn contacten met andere docenten Licht op andere opleidingen zijn incidenteel en geheel toevallig. Wil je de professionalisering van het vakgebied vervolmaken, dan is kennisuitwisseling op vakniveau tussen docenten van de verschillende opleidingen noodzakelijk. Misschien kun je dan ook komen tot gezamenlijke inkoop of uitwisseling van apparatuur. Ondanks alle aanpassingen die de opleidingen moeten doen, lijkt kennisuitwisseling mij een doel voor de komende jaren. Het is de meest voor de hand liggende manier om verder te professionaliseren. Als ik mijn collega docenten of docenten van andere PET-opleidingen beluister, hoor ik één gemeenschappelijke deler: waar halen we de tijd vandaan? Desondanks lijkt het mij goed er toch aan te beginnen. Wie weet kan dat onder de paraplu van de toch al goed functionerende OSAT. Te beginnen met een landelijke vakgroep voor licht, voor geluid en voor rigging. Laat de scholen er tijd voor vrijmaken voor hun docenten; tijd voor nog beter onderwijs.

En wanneer ben ik tevreden? Eigenlijk geniet ik al jaren van al die ex-leerlingen die ik in de praktijk tegenkom en aan het werk zijn als volwaardige collega's. <

Hoe kijk je terug op je studiekeuze?

Heel blij. Vooral het half jaar stage in de Rotterdamse Schouwburg, daar is voor mij de liefde voor het theater ontstaan.

Kreeg je de mogelijkheid je te specialiseren?

Ja, ik heb mij gespecialiseerd in licht.

Meest leerzame vak?

De geschiedenis van theater, licht, film en theatertechniek vond ik heel interessant. Ik gebruik het misschien niet iedere dag, maar op een bepaalde manier ook weer wel.

Meest inspirerende moment tijdens de studie?

Tijdens het tweede jaar, toen een lichtoperator een half uur voor aan-

vang plankenkoorts kreeg. Ik heb me kwaad gemaakt en in dertig minuten de hele show geprogrammeerd en vervolgens uitgevoerd. Vlak daarvoor had ik willen stoppen met de opleiding, omdat ik dacht het niet meer aan te kunnen. Toen heb ik doorgezet.

Wat zijn je plannen voor het komende jaar?

Ik ben bij de Rotterdamse Schouwburg aangenomen als lichttechnicus voor 16 uur per week en ik blijf als freelancer werken voor Lion Facilitair en Improve. Aan stages overgehouden.

Wat doe je over tien jaar?

Ik wil graag lichttechnicus worden en meer naar de aansturende kant en het ontwerpen groeien.

VEILIG WERKEN MET ELEKTROTECHNISCHE INSTALLATIES

Heldere instruct

De tweedaagse cursus *veilig werken met elektrotechnische installaties (NEN3140, rigging en meer)* voldoet duidelijk aan een behoefte: de VPT organiseerde de cursus het afgelopen voorjaar voor de derde keer en heeft voor oktober alweer een vierde editie gepland.

Opvallend is dat de cursus in eerste instantie opgezet was voor poppodia, maar meteen al breed werd gevolgd door medewerkers van theaters, gezelschappen, docenten van opleidingen en het podiumtechnische bedrijfsleven. | DOOR: ERIC DE RUIJTER |

Deze derde editie wordt bezocht door een gemêleerd gezelschap: vijf medewerkers van Paradiso en vijf van poppodium O13 uit Tilburg, maar bijvoorbeeld ook een theatertechnicus van het Zaantheater en een medewerker van Beam Systems. Henrica van den Berg, die namens de VPT en de Vereniging Nederlandse Poppodia en -Festivals (VNPF) de ontwikkeling van de cursus begeleidde, is verrast dat deze zo breed aanslaat. Zij verklaart dat door het toenemende aantal freelancers in de podiumkunsten en evenementensector. Hierdoor is er een grotere behoefte aan Voldoende Onderrichte Personen (VOP'ers) die deze incidentele medewerkers de juiste instructies kunnen geven over het veilige gebruik van de aanwezige apparatuur. De cursus geeft de technicus op een basaal niveau de kennis en vaardigheden om zelf veilig te kunnen werken met elektrotechnische installaties en om iedereen de juiste werkinstructies te kunnen geven. De bedoeling van

de cursus is vooral om individuele technici te leren meer gestructureerd te werken, op de juiste manier met (eenvoudige) apparatuur om te gaan en conform de regelgeving de juiste instructies aan de juiste mensen te geven. Het gaat dus om een basis en niet om het tot in details leren kennen van laagspanningsapparatuur, laat staan aan het werk te gaan met hoogspanning.

Instructie

De cursus is ontwikkeld door VNPF-leden uit de werkgroep PVC (Poppodia Veiligheid en Certificering). In de persoon van Wim Hoogduin werd een door de wol geverfde cursusleider gevonden. Hij maakte een gestructureerde opzet voor de twee studiedagen en stelde de syllabus met basisinformatie samen. Hoogduin vat treffend samen wat de belangrijkste punten zijn in de cursus: mens, materiaal en methode. Het

YVET VELD

Yvet Veld (20)

Podium- en
evenemententechniek
Theater (MBO – BOL,
niveau 4)
Zoomvliet college,
Bergen op Zoom

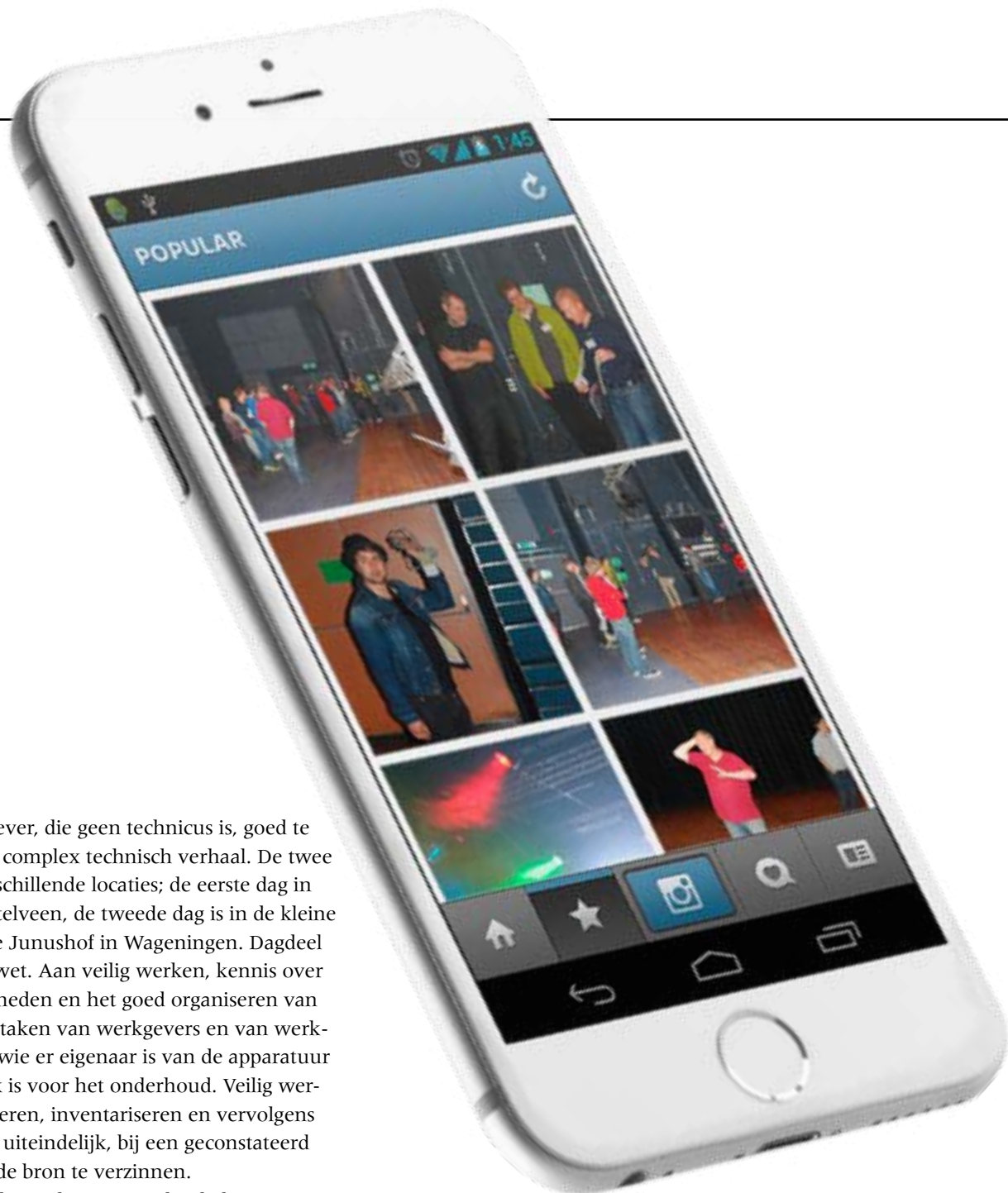
Wat trok je aan in deze studie?

Circus was een hobby van me, daardoor ben ik mij gaan interesseren voor licht en geluid. Toen ik op de middelbare school een dag mee mocht lopen wist ik meteen wat ik wilde doen!

Hoe kijk je terug op je studiekeuze?

Deze studie was voor mij de juiste keuze. Ik bleek niet de juiste persoon

ties

is ook voor uw verslaggever, die geen technicus is, goed te begrijpen en zeker geen complex technisch verhaal. De twee cursusdagen zijn op verschillende locaties; de eerste dag in Poppodium P60 in Amstelveen, de tweede dag is in de kleine zaal van Schouwburg de Junushof in Wageningen. Dagdeel 1 is gewijd aan de Arbowet. Aan veilig werken, kennis over ieders verantwoordelijkheden en het goed organiseren van het werk. Het gaat over taken van werkgevers en van werknemers, maar ook over wie er eigenaar is van de apparatuur en dus verantwoordelijk is voor het onderhoud. Veilig werken gaat om het constateren, inventariseren en vervolgens afwegen van risico's om uiteindelijk, bij een geconstateerd risico, een oplossing bij de bron te verzinnen. In de middag van dag 1 leren de cursisten het belang van goede werkinstructies en wat daar in moet staan. Het volgens de normen op een juiste manier leren werken met elektro-

voor techniek, maar wel voor de meer coördinerende werkzaamheden. De docenten waren erg motiverend, daar ben ik heel dankbaar voor.

Kreeg je de mogelijkheid je te specialiseren?

Ik heb mezelf en school gedwongen om hier en daar een uitzondering te maken. Eigenlijk mocht ik in het tweede jaar geen stage lopen, maar uiteindelijk heb ik toch als stagehand gewerkt bij een theaterproductie van de Efteling. Ik wist namelijk al heel vroeg waarin ik mij wilde specialiseren: theater.

Meest inspirerende moment tijdens de studie?

Mijn eerste moment als stagehand in de Efteling, want hier had ik me al die tijd op verheugd.

Wat zijn je plannen voor het komende jaar?

Deze zomer werk ik als projectleider van het zomerfestival *En Plein Public*, waarmee we langs 14 locaties touren door Noord-Brabant. Tussendoor doe ik wat freelance klussen en ik hoop op een tour vanaf september als 2e man.

Wat doe je over tien jaar?

Dan werk ik op West End in Londen of in ieder geval in de musicalwereld als 2e man, stagemanager of als verantwoordelijke voor de rekwi-sieten.

technische installaties staat daarin centraal. Dagdeel 3 (op dag 2) staat in het teken van het maken van een veiligheids-handboek NEN 3140, waarin niet alleen risico's en gevaren staan omschreven, maar vooral ook de manier van werken in een organisatie. In zo'n handboek breng je precies in kaart hoe de organisatie in elkaar zit en wie welke handelingen

Overzicht opleidingen en cursussen theatertechniek

MBO

Podium- en evenemententechniek en opleidingen productie

- > ROC Midden Nederland/Creative College (Utrecht)
- > MBO Utrecht (Utrecht)
- > Rijn IJssel (Arnhem, Nijmegen, Bommel, Uft)
- > ROC A12 (Ede)
- > ROC West Brabant/Zoomvliet College (Bergen op Zoom)
- > Arcus (Heerlen)
- > Sint Lucas (Eindhoven)
- > Mediacollege (Amsterdam)
- > Noorderpoort (Groningen)
- > ROC de Friese Poort (Drachten)
- > ROC van Twente (Almelo)
- > Friesland College (Leeuwarden)
- > Grafisch Lyceum (Rotterdam)
- > Albeda College (Rotterdam)
- > Deltion College (Zwolle)

HBO

- > Hogeschool van Amsterdam (Amsterdam)
Techniek & Theater
Productie Podiumkunsten

Diverse scholingsinstuten toneeltechniek (cursussen/dagopleidingen) (niet uitputtend)

- > IAB Algemene en specialistische toneeltechniek (Utrecht)
- > Lighting Design Academy Lichtontwerp (Amersfoort)
- > iLo Instituut Lichtontwerp (Amsterdam)
- > Rhino Rigs Rigging (Drachten)

Hogescholen met opleidingen Sound Design, Theatervormgeving e.d.

- > HKU (Utrecht)
- > Fontys Hogeschool (Tilburg/Eindhoven)
- > Academie Minerva (Groningen)
- > Gerrit Rietveld Academie (Amsterdam)
- > Hogeschool Zuyd (Maastricht)
- > Hanzehogeschool (Groningen, locatie Leeuwarden)
- > ArtEZ Hogeschool (Enschede, Zwolle, Arnhem)
- > Hogeschool (Rotterdam)
- > Design Academy (Eindhoven)
- > Koninklijk Conservatorium (Den Haag)

mag verrichten met welke apparatuur. In dagdeel 4 worden de cursisten hands-on getraind in het geven van instructies aan anderen.

Wim Hoogduin raadt hierbij aan om vooraf goed na te gaan voor wie de instructie bestemd is. Een vrijwilliger wordt anders geïnstrueerd dan een ervaren technicus van een bezoekend gezelschap. Alle instructie vindt bij voorkeur gestructureerd en bondig plaats. Hoogduin wijst er ook op dat het belangrijk is om het onder de juiste omstandigheden te doen. Dat dat niet altijd meevalt blijkt op de tweede cursusdag waarbij de cursisten instructies aan elkaar geven. 'Als je te lang en te veel vertelt aan een te groot publiek zal je instructie verloren gaan', zegt Hoogduin. Ook de omstandigheden zijn belangrijk: je kunt in een zaal wel de instructie 'hoofden' roepen als er een trek naar beneden gaat, maar als de muziek aan staat, zoals vaak het geval is op een poppodium, zal niemand het horen. Hoogduin hanteert in zijn manier van lesgeven veelal een vraag-en-antwoordvorm. Hij informeert bij de deelnemers vaak naar wat iemand zou doen in een specifieke situatie. Wat opvalt is dat hij niet teveel verschillende onderwerpen aan bod wil laten komen. Tijdens de rondleiding door het theater, waarbij het er voor de cursisten om gaat een eenvoudige inspectie te houden van de electrotechnische installatie, merkt Hoogduin veel kleine dingen op waar je met een kritisch oog over zou kunnen vallen. Het stimuleert iedereen om met dezelfde blik te gaan speuren.

Inhaalslag

Over het algemeen wordt de cursus goed gewaardeerd en als zinvol ervaren. Uit de evaluatieformulieren die deelnemers achteraf hebben ingevuld en uit de aanwezigheid van flinke aantallen technici uit dezelfde organisatie kun je afleiden dat organisaties een inhaalslag aan het maken zijn, en onder meer middels deze cursus, veiliger en gestructureerder willen gaan werken aan de hand van heldere werkinstructies. De werkpriktijk is kennelijk zo dat diverse technici aangeven de tijd niet te vinden om hun nieuw verworven kennis in de organisatie te gebruiken en opmerkelijk vaak ook aangeven dat zelfs de basisvoorwaarden nog niet in orde zijn. Dat er nog gesteggel is tussen organisaties en de eigenaren van de apparatuur (vaak gemeente) over de afbakening van verantwoordelijkheden, betekent dat er op dit terrein nog veel te winnen valt. En het schetst het belang van deze cursus.

Enkele deelnemers aan de laatste cursus stelden het geboden niveau ter discussie: voor een 1e inspicieent en een hoofd techniek vonden zij dat te laag. Dat klopt want het materiaal wordt aangeboden op basisniveau. Het kan een goed idee zijn om voor de hoofden een cursus op een hoger niveau te starten, waarbij de nadruk ligt op de vaardigheden om nieuwe werkmethodes te implementeren in een organisatie.<

Deze cursus in het komend najaar: Dag 1 op maandag 5 oktober bij Paard van Troje, Den Haag, Dag 2 op maandag 19 oktober bij Mu- ziekggebouw aan 't IJ, Amsterdam